

JAMIYAT VA OILA

Saidova Kamila Amanulla qizi

O'zbekiston Milliy Universiteti, ijtimoiy psixologiya yo'nalishi

1-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada oilada ijtimoiy, psixologik muhit va jamiyatimiz taraqqiyotida oilaning muxim funksiyalari masalalari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: psixologiya, oila, etnopsixologik xususiyatlar, nikoh, shaxslararo munosabatlar, oila a'zolari, ijtimoiy, psixologik iqlim, ijtimoiy munosabatlar.

KIRISH

Har qanday jamiyat taraqqiyotida oilalarning, oilalar mustahkamligining o'rni beqiyosdir. Chunki tirik organizmning salomatligi uni tashkil qiluvchi har bir hujayraning sog'lomligiga bog'liq bo'lganidek, butun organizm o'z faoliyatini maqsadga muvofiq amalga oshirishida har bir hujayraning munosib o'rni bo'lganidek, oila ham davlat, jamiyat deb atalgan butun bir organizmni tashkil etuvchi hujayradir. Har bir oilaning sog'lom bo'lishi, ularda ijobiy psixologik iqlimning hukm surishi, mana shu muhitda dunyoga kelib, shaxs sifatida shakllanib, so'ng o'zi yashayotgan davlatning fuqarosi sifatida o'z davlatining iqtisodiyoti, ijtimoiy hayoti taraqqiyotini ta'minlovchi, hal qiluvchi omil bo'lgan inson kamolotida oilaning tutgan o'rni beqiyosdir.

Inson bolasi dunyoga kelar ekan, u mustaqil harakatlanish, yurish, o'qish, yozishdan boshlab tabiat va jamiyatning barcha murakkab qonunlari bilan yuzma-yuz kelganda nimalar qilish kerakligiga o'rgatiladi yoki bunga maxsus o'qitiladi. Ma'lumki, hayotimizning yarmidan ko'pini qamrab oladigan, chinakam, to'laqonli insoniy baxtni in'om etadigan yoki aksincha, har tomonlama ta'minlanganligimizga qaramasdan, bizning baxtimizni yarimta qiladigan ham oilaviy hayotdir. Sobiq Ittifoq davrining so'nggi bosqichlarida yoshlarni oilaviy hayotga maxsus tayyorlashga dastlabki urinish ham muvaffaqiyatsiz tugadi. Chunki u vaqtlarda masalaga ilmiy yondashilmagan, jumladan, har bir xalqning o'ziga xos etnopsixologik xususiyatlari hisobga olinmagan, nomi psixologiya bo'lsada, mazmunan pedagogikaga yaqin turgan qo'llanmalar bilan o'qitilgan edi.

O'zbekiston mustaqilligi tufayli Respublikada oila muammolari davlat ahamiyatiga molik bo'lgan masalalar qatoridan rasmiy ravishda o'rin oldi.

1998-yilni «Oila» yili deb e'lon qilinishi, «Oila» ilmiy- amaliy Markazining tashkil etilishi, Respublikada oila manfaatiga qaratilgan maxsus Davlat dasturining qabul qilinishi, uning mantiqiy davomi sifatida 1999-yilni «Ayollar yili» deb e'lon qilinishi, viloyatlarda oilaga xizmat qiluvchi turli maslahatxonalarining tashkil etilishi, oila muammolarini ilmiy tadqiq etish maqsadida O'zbekiston tarixida birinchi bor oila

psixologiyasi muammolari bo'yicha tadqiqotlar olib boradigan ilmiy kadrlarni tayyorlash maqsadida aspirantura tashkil etilishi, ularga aspirantlarning qabul qilinishi yuqoridagi fikrimizning dalilidir. Ma'lumki, insoniyat jamiyati taraqqiy etib borgan sari odamlarning o'zlari ham, ularning bir-

birlari bilan bo'ladigan o'zaro munosabatlari ham, ayniqsa, shaxslararo munosabatlar orasida eng samimiy, eng yaqin bo'lgan oilaviy munosabatlar ham takomillashib, o'ziga xos tarzda murakkablashib boradi. Sababi: hozirgi zamon fan-texnika taraqqiyoti, ishlab chiqarish munosabatlari, vositalari taraqqiyoti, qishloq xo'jaligi, sanoat ishlab chiqarishi, umuman xalq xo'jaligining barcha jabhalarida yangi texnologiya, texnik jarayonlarning jadal joriy etilishi bevosita shu jarayonlarning yaratuvchisi, ishtirokchisi bo'lgan inson omiliga, inson shaxsiga ham o'ziga xos, yangicha talablar qo'ymoqda. Ishlab chiqarish munosabatlari, jamiyat taraqqiyoti bir tomondan, odamlarning o'zlarida ro'y berayotgan ijtimoiy- psixologik, fiziologik va boshqa o'zgarishlar odamlarning o'zaro muloqot munosabatlari doirasini ma'lum darajada chegaralanib qolishiga, ularda ajdodlarimizda kuzatilgan tabiiylikni ma'lum darajada buzilishiga va oqibatda inson ruhiyatida mumkin qadar hissiy, emotsional zo'riqishlarning yuzaga kelishiga asos bo'lmoqda. Bularning ta'siri oilaviy hayot va unda- gi psixologik iqlimda ham o'z ifodasini topadi.

Yishlarimizda bu masala bo'yicha aniqroq tasavvur hosil qilish uchun, bundan 90—100 yillar oldingi ularning tendoslari va bugungi kunlarimizdagi 15—16 yoshli yigit-qizlar o'rtasidagi tafovutlarni solishtirib o'tamiz.

Maxsus adabiyotlarda yozilishi va o'tkazilgan tadqiqotlar natijalarida kuzatilishicha, so'nggi 100 yil ichida odamlarda kuzatiladigan akseleratsiya jarayoniga ko'ra ularning jinsiy, fiziologik balog'atga yetishi 2—3 yilga ilgarilab ketgan. Bundan 100 yilcha oldin yoshlarning jinsiy balog'atga yetish davri 15—16 yoshga to'g'ri kelgan, hozir esa bu holat o'rtacha 12—13 yoshlarga to'g'ri keladi. Endi shu yoshlarning oilaviy hayotga tayyorlik jihatlari ko'rib chiqamiz.

Ilgarigi tengdoshlaringiz 15—16 yoshlarida oilaviy hayotga yetuklik talablaridan biri bo'lmish jinsiy yetuklikka, balog'atga yetar ekanlar, ular aksariyat hollarda shu yoshga kelib o'sha davrlar uchun xos va lozim bo'lgan, unchalik murakkab bo'lmagan dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilik sir-asrorlaridan deyarli boxabar bo'lganlar (chunki u vaqtlarda bolalarni odatda, 13—14 yoshidan shogirdlikka berishgan), o'sha davrdagi ishlab chiqarish munosabatlari va texnologik jarayonlar ulardan maxsus yoki oliy ma'lumot talab qilmagan, 3—4 yil ustoz ko'rgan shogird 16—17 yoshida o'zi mustaqil ish yurita oladigan ustaga, o'z ishini uddalay oladigan mutaxassisga aylangan. Mabodo, u shu vaqtda oila quradigandek bo'lsa, o'z hunari orqali mehnat qilib, o'zini va oila a'zolarini iqtisodiy jihatdan ta'minlay olishi mumkin bo'lgan. Bundan tashqari, u vaqtlardagi 18—20 yoshli yigit mahalla-ko'yda, jamoatchilik orasida ma'lum darajada ijtimoiy yetuk shaxs sifatida qabul qilingan, turli tadbir va marosimlarda uning haqli ishtirokchi sifatida qatnashishi mumkin bo'lgan, ya'ni uning ijtimoiy jihatdan

balogʻatga yetganligi jamoatchilik tomonidan qabul qilingan. Bu jarayon shaxsning oldiga oila va jamiyat oldida oʻziga xos masʻuliyat yuklagan, masʻuliyatni his qilish esa uning psixologik yetukligi alomatlaridan biri boʻlib xizmat qilgan.

Endi shu xususiyatlarni bugungi kun yoshlarida koʻrib chiqaylik. Ular 12—13 yoshlarda jinsiy (fiziologik) yetuklikka erishadilar (bu haqda keyinroq toʻxtalib oʻtamiz), biroq ular biror-bir kasb-hunar egasi boʻlib, mustaqil ishlab, oʻzini va oilasini iqtisodiy jihatdan taʻminlay oladigan boʻlishi uchun, avvalo maktabni bitirishi, soʻng u yoki bu kasb-hunar kolleji yoki litseyda oʻqib, biror-bir kasbni egallashi kerak. Buning uchun 9 yil maktabda, 3 yil kollej yoki litseyda oʻqishi zarur boʻladi.

12 yillik barcha uchun majburiy taʻlimdan soʻng yoshlarimizning maʼlum bir qismi oʻqishni oliy oʻquv yurtlarida davom ettiradi. Bundan koʻrinib turibdiki, yoshlarimizning iqtisodiy mustaqillikka erishishlari ularning maʼlum qismi uchun 20—21, boshqalari uchun 23—25 yoshga toʻgʻri keladi. Bundan tashqari, odamlarning turmush tarzi rivojlanishi bilan birga oilalarining kundalik hayoti oʻzgarib, kiyinishga, maishiy buyumlarga, moddiy farovonlik darajasiga boʻlgan ehtiyoji ham ortib boradi.

Jamiyatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi shaxsning madaniy takomillashuviga, u esa shaxslarni bir-birlariga qoʻyadigan talablari oshishiga va shaxslararo munosabatning noziklashuviga olib keladi. Buning yorqin dalili sifatida ajralishlar miqdori oliy maʼlumotlilar ichida umumiy oʻrta maʼlumotlilarga nisbatan yuqoriroq ekanligini eʼtirof etish mumkin.

Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi yuqori saviyada boʻlmagan jamiyatdagi oila aʼzolari oʻzlarining oilaviy yumushlarining aksariyatini qoʻlda bajaradilar. Unga oilaning barcha aʼzolari va birinchi navbatda farzandlar mumkin qadar koʻp jalb qilinadi. Oila ishlarini bajarishdagi umumiy faoliyat yoshlarda maʼlum malakalarni, shu jumladan oiladagi tegishli rollarni bajarishni, oilada bir-birlari bilan qanday muloqotda boʻlish malakalarini, oilada har bir shaxsning iyerarxik mavqeyiga koʻra oʻz huquq va vazifalarini aniqlab olishga imkon beradi.

Moddiy taʼminot, yuqori madaniy saviya esa shaxsning boshqa shaxsga qoʻygan talabini, shu jumladan oilada yanada kuchaytiradi. Oila aʼzolarining oʻzaro muloqotda boʻlish vaqti miqdorini qisqartiradi. Bu esa koʻpgina yoshlar uchun ota-ona oilasi shaxsiy oilasiga namuna vazifasini bajara olmasligiga olib keladi.

Shulardan koʻrinib turibdiki, bundan 100 yillar oldingi yoshlar 16—18 yoshida oila qursalar, ular shu vaqtga kelib oilaviy hayot uchun, muvaffaqiyatli turmush kechirib ketishlari uchun zarur boʻlgan yetuklik darajalarining barchasiga erishganlar, bu esa ularning oilaviy hayotlarida yuzaga kelishi mumkin boʻlgan muammolarning bartaraf etilishiga asos boʻlib xizmat qilgan.

Bugungi yoshlarimiz esa yuqorida bayon etilganidek, 12—13 yoshlarida jinsiy balogʻatga yetadilar va aksariyat hollarda oradan 7—8 yil oʻtgandan soʻng, yaʼni qizlar 19—20 yoshda, yigitlar esa 21—22 yoshda oila quradilar. Bu vaqtda esa ular na

iqtisodiy jihatdan, na ijtimoiy jihatdan va na psixologik jihatdan oilaviy hayotga tayyor bo‘ladilar. Bunday holatlar shubhasiz, ularning oilaviy hayotlarida oldingi tengdoshlari hayotida kuzatilmagan muammolarni keltirib chiqaradi. Bundan tashqari, jamiyat taraqqiyotining bugungi holati hozirgi zamon oilasi oldiga o‘ziga xos yangi ijtimoiy vazifalarni ham yuklaydiki, bularning barchasi hozirgi yoshlarimizni oilaviy hayotga maxsus tayyorlash masalasi eng dolzarb masalalardan biri bo‘lishligini taqozo qilmoqda. Shuning uchun ham so‘nggi 15—20 yil davomida dunyoning barcha rivojlangan mamlakatlarida, jumladan, bizning respublikamizda mustaqillikka erishganimizning dastlabki yillaridanoq, oila masalalariga, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash, oilalarda komil shaxsni shakllantirish masalalariga alohida e‘tibor berib kelinmoqda. Umuman insoniyat jamiyati tobora taraqqiy etib boraverar ekan, oila masalalarining dolzarbligi ham shunga mos ravishda ortib boraveradi va oilaga bo‘lgan e‘tibor ham kecha va bugunga qaraganda ertaga yanada yuqoriroq bo‘ladi. Chunki oila jamiyatning kichik bir ko‘rinishi bo‘lib, u qancha inoq, ahil va mustahkam bo‘lsa, jamiyat ham shunchalik qudratli bo‘ladi.

Nima sababdan biz ko‘proq oila va unda yuz beradigan munosabatlarga e‘tiborli bo‘lamiz, nima sababdan oila maskanida o‘zimizni yaxshi, baxtli his etsak, ishimiz ham yurishgandek, omadimiz chopgandek bo‘ladi? Chunki oila bizning hayotimizdagi eng aziz va muqaddas dargoh! Faqat oilagina insonning baxtli bo‘la olishi, o‘zini kimlargadir kerakli his eta olishi yoki bo‘lmasa o‘zini ezilgan, omadsiz sezishiga sabab bo‘la oladi. Shuningdek, jamiyat taraqqiyotining kutilgan darajaga chiqolmasligi, uning taraqqiyotiga to‘sqinlik qiluvchi, uning inqiroziga olib keluvchi kuchlarning yuzaga kelishida ham oilaning hissasi kattadir. Chunki nosog‘lom psixologik muhitli, nizo-janjalli, o‘zaro mehr-oqibatsiz muhitda dunyoga kelib, shakllangan bola, keyinchalik nafaqat o‘z ota-onasi, aka- ukalariga nisbatan balki atrofdagilarga, qolaversa, o‘zi yashagan jamiyatga nisbatan ham mehr-oqibatsiz, shafqatsiz, zolim, xud- bin, yurt manfaatlariga zid, tashqi kuchlar ta’siriga oson beriluvchan, shu asosda esa o‘z oilasi, o‘z xalqi, o‘z yurti uchun xavfli odam bo‘lib yetilishi mumkin. Oilalarning mustahkamligi jamiyatning iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, milliy xavfsizligini, uning ravnaqi, taraqqiyotini belgilovchi hal qiluvchi omil hisoblanadi. Hozirgi vaqtda jamiyatimiz uchun, insoniyat taraqqiyoti uchun, mustaqilligimiz istiqbollari uchun jiddiy xavf tug‘dirayotgan iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, ekologik, ichki va tashqi omillarning tahdidi ortib borayotgan ayni vaqtda oilalar mustahkamligini ta’minlash va bu masalani to‘g‘ri hal etilishining asosiy yo‘li bo‘lmish yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash masalasi hech kechiktirib bo‘lmaydigan, sustkashlikka yo‘l qo‘yib bo‘lmaydigan, o‘ta jiddiy yondashishlarni talab etuvchi davlat, hukumat miqyosidagi dolzarb masaladir. Buning muvaffaqiyatli amalga oshishiga jamiya- timizning har bir fuqarosi, Siz o‘quvchilar, ota-onalar hamma birdek mas’uldir. Bu masala hech qachon kun tartibidan tush- maydigan, o‘z dolzarbligini hech qachon yo‘qotmaydigan o‘ta nozik, nihoyatda jiddiy masaladir.

Chunki insoniyat va jamiyatimiz taraqqiyoti shu masalani biz bugun qanday hal qilishimizga bog‘liq.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Shoumarov G.B., Haydarov I.O., Sog‘inov N.A. va boshq. Oila psixologiyasi: Akad. Litsey va kasb-hunar kollejlari o‘quvchilari uchun qo‘l./ G.B.Shoumarovning tahriri ostida. O‘zbekiston Respublikasi oliy va o‘rta-mahsus ta’lim vazirligi, o‘rta-mahsus, kasb-hunar ta’lim markazi. - T.: «Sharq», 2010.
2. Karimova V.M. Oilaviy hayot psixologiyasi. T. - 2006.
3. Karimov X.K. Sotsialno-psixologicheskiy osobstvenosti suprujeskiy konfliktov v uzbekskoy semye. Diss.kand.psixol.nauk.-T., 1994.